

ІДЕЯ ПРИРОДОВІДПОВІДНОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ С.Ф. РУСОВОЇ

У статті аналізуються педагогічні погляди С. Русової на природу як фактор всебічного розвитку особистості; розкривається змістове наповнення ідеї природовідповідності як світоглядно-ціннісної основи взаємодії людини і природи, модель стійкого розвитку соціоприродного типу, яка повинна реалізовуватись на трьох основних рівнях – на рівні зовнішньої природи (навколишнє природне середовище), на рівні внутрішньої природи (природа людини) та на рівні етноприроди (природа народу).

Ключові слова: природа, людина, єдність, відповідність, виховання.

Sylko E. The idea of the natural training in S. Rusova's pedagogical heritage.

This article analyzes S. Rusova's pedagogical views on nature as a factor in the general development of personality; reveals the semantic content of the natural training idea as the ideological foundations of man and nature interaction, a model of sustainable development that should be realized at three main levels - at the level of outer nature (the environment), at the level of inner nature (nature of the human) and at the level of ethnic nature (nature of the people).

S. Rusova believed that consideration of the child's inner nature was the important prerequisite in the process of formation of personality. She paid attention of teachers and educators to exercise nurturing on a child, taking into account their individual psychology, believing that the child's education should be based on a thorough knowledge of anatomy, physiology and psychology.

S. Rusova reveals the educational value of the nature of the native land by organizing and making excursions to the nature of the native land. Scholar devoted a separate article entitled "School excursions and their values" to this important problem. In fact, Rusova was one of the first national teachers who proved the exceptional role of this type of activities and excursions and provided to them a

proper place in the new education programs. Excursions not only provide new knowledge and reinforce it, but they buoy up students' mood, they open wide horizons, stimulate in students a sense of caring and love for the nature of the native land.

Analyzing S. Rusova's pedagogical achievements from the position of consideration of the nature of the people, we have concluded that this aspect is manifested in the concept of national education and the principle of nationality. The educator assured that as each child belongs to any nation so it is characterized by traits that are unique and belong to this nation, and the process of education must be closer to the natural inclinations of the child and the requirements of the living in which the child is, due to the outlook of the people, with the psychology of the nation to which the baby belongs.

The scientific analysis of S. Rusova's pedagogical concepts from viewpoint of the idea of the natural training has a great theoretical and practical importance in the present-day conditions, as, in her opinion, the problem of the relationship between human and nature gets mostly spiritual meaning.

Keywords: *nature, person, unity, suitability, education.*

Постановка проблеми. Концепція національного виховання, як концепція гуманістичної освіти, є елементом нової ідеології освіти, яка повинна працювати на процес державотворення, становлення народу України, як нації, що відповідає за життя майбутніх поколінь в умовах національного природного довкілля.

Нині ідея природовідповідності стає особливо актуальною для педагогічної науки, оскільки в найближчому майбутньому відповідальність за збереження довкілля буде покладена на сьогоднішніх школярів. Освіта і виховання разом з наукою становлять блок гуманітарного забезпечення переходу суспільства до збалансованого розвитку шляхом формування нових моралі та світогляду (ноосферного), психологічного настановлення на сприйняття екологічного імперативу та цінностей суспільства як особистих цінностей.

Недостатньо інтенсивна розробка теоретичних проблем стосовно ідеї природовідповідності в психолого-педагогічному ключі з урахуванням розвитку нових наукових підходів (одним з напрямків яких є всебічна екологізація навчально-виховного простору), викликає необхідність переосмислення ролі природи у формуванні особистості школярів, вивчення досвіду і позитивних тенденцій у вихованні, що знайшли відображення в працях вітчизняних педагогів, представників української педагогічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливої уваги в контексті дослідження національної педагогічної думки з точки зору ідеї природовідповідності заслуговує яскрава її представниця – С.Ф. Русова. Не зважаючи на значну ступінь дослідження наукового доробку педагога, проблема природовідповідності виховання й навчання все ж потребує детальнішого вивчення. Адже сучасні відомі історики педагогіки (Є.І. Коваленко, І.М. Пінчук, О.Є. Фролова, І.В. Зайченко, О.М. Лучко, А.М. Богущ, О.М. Таран, Н. Сабат, Б. Ступарик, Д. Чередниченко та ін.), які предметом дослідження обрали особистість С.Ф.Русової та її педагогічний спадок, торкаються у своїх працях лише окремих аспектів природовідповідності – вплив предметів та явищ навколишньої природи на розвиток особистості та врахування особливостей внутрішньої природи дітей. Однак, цілісного дослідження поглядів С.Ф. Русової на ідею природовідповідності нами не виявлено.

Мета статті: розкрити змістовне наповнення поняття «природовідповідність»; аналіз педагогічної спадщини С.Ф. Русової в контексті ідеї природовідповідності як важливого фактору всебічного розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. Поняття природовідповідності належить до тих психолого-педагогічних феноменів, які своєю імперативністю та всеохоплюваністю цілком затінюють власну демонстративність і тому часто залишаються непоміченими, хоч владно диктують свої умови не лише

поведінки людини, а й загалом її способу буття та життя. У цьому сутність поняття «природовідповідність» чимось споріднена з традиційністю як формою, способом буття, що забезпечує неперервність якісного відбору й часово-просторової трансляції життєвого досвіду, підтримує та розвиває життєдіяльність людини.

Таким чином, *ідея природовідповідності* визначається нами як світоглядно-ціннісна основа взаємодії людини і природи, модель стійкого розвитку соціоприродного типу, яка повинна реалізовуватись на трьох основних рівнях – на рівні зовнішньої природи (навколишнє природне середовище), на рівні внутрішньої природи (природа людини) та на рівні етноприроди (природа народу).

Аналіз педагогічної спадщини С.Ф. Русової проводився саме в контексті запропонованого нами вище визначення ідеї природовідповідності.

Як і всі представники реформаторського руху цього періоду (друга половина XIX-поч. XX ст.), зауважує О.М. Таран, С. Русова спиралася на принцип природовідповідності, який «слідом за Ушинським, розуміла як ґрунтовне вивчення вікових та індивідуальних особливостей дитини і врахування їх у навчально-виховному процесі». [6, с. 153].

Врахування особливостей внутрішньої природи дитини С. Русова вважала необхідною умовою в процесі формування особистості. Вона звертала увагу педагогів, вихователів на здійснення виховних впливів на дитину з врахуванням їх індивідуальної психології, вважаючи, що виховання дитини повинно базуватися на глибокому знанні анатомії, фізіології та психології. Аналогічної позиції дотримується вчена і стосовно процесу навчання. Врахування психологічних особливостей дитини педагог вважала найважливішою умовою правильної побудови всієї навчальної роботи – «тільки знаючи природу дитини, можна направляти її активність» [3, с. 58, 148, 149].

Образно порівнюючи дітей із кущами в саду, С.Ф. Русова підкреслює, що як серед розмаїття кущів немає двох однакових, так і всі діти різняться між собою почуттями, думками, характерами, здібностями. Вчитель та батьки

повинні знати своїх вихованців різнобічно і розвивати їхні духовні та фізичні сили [4, с. 322].

І.В. Зайченко виділяє, на нашу думку, одну з ключових позицій С.Ф. Русової в контексті дослідження внутрішньої природи дитини: «...вести процес навчання вчитель може лише знаючи природу дитини, бо коли він не знає своїх учнів, не веде свою справу на основі законів психології, не вміє викликати до праці природних сил дитини – мертвою буде його праця і не виконуватиме він свого відповідального призначення» [1, с. 111].

Міцну наукову базу надає вчена-педагог принципу природовідповідності у творі «Нова школа соціального виховання». У розділі «Мислення» С. Русова зазначає, що «наука вказує нам на такі межі, в яких утворюється виховання особи: закон еволюції – усе, що в дитині закладено природою, має розвиватися; біогенетичний закон, – який вимагає нашої певної уваги до фізичного розвитку дитини...І, нарешті треба звертати увагу на органічні ґрунтовні риси характеру дитини – егоїзм, лагідність, палкість та ін.» [5, с. 98, 99].

Аналізуючи педагогічну систему С. Русової з позиції наступного аспекту природовідповідності – *зовнішня природа* (слідування загальним законам природи; вплив рельєфу місцевості, кліматичних умов тощо) – варто зауважити, що ідея природовідповідності тут знаходить свій вияв у розрізі генетичної теорії: «...що визначає дитину, як продукт антропологічного розвитку, належності до тієї чи іншої раси, нації, під впливом тієї чи іншої кліматичної зони, тієї чи іншої місцевості (низина, ліс, гори, море, степ)» [5, с. 98, 99], – пише С. Русова.

Аналіз праць «Нова школа соціального виховання», «Теорія і практика дошкільного виховання», «Дидактика», «Нова школа», «Ідейні підвалини школи» та ін. показує, що ідею природовідповідності С. Русова реалізовує в контексті головних завдань розумового виховання: засвоєння учнями наукових знань про природу, суспільство і людину та формування на цій основі власного світогляду. Знайомство з живою і неживою природою, на думку О. Замашкіної, виступає одним з найважливіших чинників розумового та інтелектуального

розвитку дитини в педагогічній системі С.Ф. Русової: «Нехай дитина сама п'є з природи» [2, с. 197], – зауважувала дослідниця. Це буде сприяти розвитку уяви, мислення, мови, збагачувати емоційну сферу і духовний світ дитини особливими враженнями. С. Русова пропонує знайомити з природою, використовуючи найрізноманітніші можливості: за допомогою наочності, читання віршів, казок, оповідань, організації екскурсій, прогулянок, спостережень, проведення дослідів. Дорослі повинні навчити дітей цінувати природу [Там само].

При ознайомленні дітей з явищами природи, говорить, Є.І. Коваленко, С. Русова пропонує враховувати пори року, той конкретний матеріал, що його пропонує рідна природа. Адже, першою умовою для розвитку діяльної школи дослідниця визначає наближення її до природи рідного краю [3, с. 64, 71].

Зокрема, найбільш повно, на нашу думку, ідея природовідповідності виявляється в позиції С.Ф. Русової стосовно організації і проведення екскурсій у природу рідного краю. Цій важливій проблемі дослідниця присвятила окрему статтю «Шкільні екскурсії і їх значення». Фактично, Русова однією з перших вітчизняних педагогів обґрунтувала виняткову роль такого виду діяльності і забезпечила екскурсіям належне місце в програмах нового виховання. «Бачити власними очима, переживати враження – ось що нова педагогіка кладе фундаментом освіти для учнів, і цим вимогам найкраще задовольняють шкільні екскурсії, розумно обставлені» [5, с. 118]. Екскурсії не тільки дають нові знання і закріплюють набуті, вони підіймають настрій учнів, відкривають їм широкі горизонти, збуджують в учнях почуття турботи і любові до природи рідного краю. «...за одну екскурсію учні пізнають більше, аніж за якийсь місяць класної роботи» [Там само].

У праці «Дошкільне виховання» (теорія і практика дошкільного виховання) С. Русова переконливо стверджує, що вже з молодого віку треба давати дитині знання з природознавства відповідно до того, що вона може з цього зрозуміти. «Природознавство можна визнати за першу науку дітей. Скільки задоволення має дитина, розглядаючи метеликів, придивляючись до

жабок, що ховаються в калюжах..., прислухаючись до співу всяких птахів, слухаючи про життя звірят, плекаючи різних звірят і спостерігаючи їх звички. Дитина сама так зв'язана з усіма природним елементами, що треба її якнайближче оточити природою» [5, с. 193].

Отже, органічну єдність людини і природи можна розглядати як природний стан дитячої особистості, який має стати міцним фундаментом навчально-виховної діяльності.

Заключним аспектом, що формує наше розуміння природовідповідності є *природа народу* (культуровідповідність; народність виховання; духовно-регіональні, національно-психологічні особливості). Аналізуючи педагогічний доробок С.Русової на джерелознавчому матеріалі, ми дійшли висновку, що означений вище аспект – природа народу – знаходить свій вияв у понятті національного виховання та принципу народності.

Софія Федорівна переконувала, що, оскільки кожна конкретно взята дитина належить до якоїсь нації, отже, характеризується рисами, притаманними лише даній нації, то «справу виховання бажано поставити якнайближче до природних нахилів дитини і до вимог життя, в якому дитина перебуває, у зв'язку зі світоглядом того народу, з психологією тієї нації, з яких походить дитина» [7, с. 125].

Таким чином, етнічна природа потребує особливої уваги з боку вихователів і педагогів в процесі формування гармонійно розвиненої особистості. Природовідповідне навчання обов'язково повинно включати культуровідповідний компонент. Така навчально-виховна діяльність буде сприяти реалізації природних нахилів учнів, збуджувати інтерес до навчання, формувати національний склад мислення, психіки, національний світогляд і характер.

Природа народу неможлива без виявлення у рідному слові, яке С. Русова розглядає як джерело неповторного національного світобачення, як систему, в якій фіксуються особливості сприймання і відображення дійсності, зокрема, специфіка її художньо-образного мислення. А засвоюючи філософію і естетику

рідної мови, людина прилучається до свого рідного кореня, до культурних надбань народу та досвіду, набутого попередніми поколіннями [Там само]. «Така природна правильна потреба випливає з органічних надр народної свідомості: мова народу – це він сам, у мові весь його спосіб мислення, його манера відчувати, в ньому думка народу та його душа», – писала С. Русова [5, с. 44]. Саме тому, зазначає О. Замашкіна, С.Ф. Русова значну роль відводила колисковим, забавлянкам, казкам, іграм, лічилкам, пісням, загадкам як засобам прилучення дітей до національної культури, етнізації [2, с. 194].

Таким чином, Софія Федорівна уособлює типові для української інтелігенції другої половини ХІХ ст. світоглядні орієнтири на народну мудрість, народну педагогіку, народні погляди на органічний взаємозв'язок людини і природи, в тому числі і в контексті навчально-виховної діяльності. Школа і виховання повинні будуватися насамперед у повній узгодженості з особливостями і потребами своєї країни, свого народу, тобто бути культуровідповідними. «Національне виховання, – зауважувала С.Русова, – є певний ґрунт у справі зміцнення моральних сил дитини і оновлення відродженої душі народу» [3, с. 53, 56].

Тобто, маємо справу зі взаємообумовленістю, що випливає з концепції національного виховання С. Русової: з одного боку, належним чином організоване національне виховання сприятиме формуванню національно свідомої особистості, а з іншого – виховане в такому дусі покоління, в свою чергу, зможе найбільш ефективно оновлювати і розвивати природу народу – «відроджувати душу народу».

У підсумку зазначимо, що науковий аналіз педагогічної концепції С.Ф. Русової з точки зору ідеї природовідповідності має велику теоретичну і практичну значущість у сучасних умовах, оскільки в її поглядах проблема взаємовідносин людини і природи набуває переважно духовного звучання. Адже природа рідного краю, рідна культура виступають в якості найсприятливіших факторів, що зміцнюють духовні сили особистості через глибокі емоційні та естетичні переживання. Така позиція дослідниці, на нашу

думку, цілком відповідає основам кардинально нової педагогіки – педагогіки духовно значущої дії (І.Д. Бех).

Література

1. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф. Русової : Навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вузів / Передмова М.Д. Ярмаченка. – 3-є вид., доп. і переробл. – Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2006. – 316 с.
2. Замашкіна О.С. Русова про навчання і розвиток дітей молодшого шкільного віку / О.С. Замашкіна // Школа першого ступеня: теорія і практика: Збірник наукових праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди. – Вип. 1. – Переяслав-Хмельницький, 2001. – С. 195-199.
3. Коваленко Є.І. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / Є.І. Коваленко, Ф.М. Пінчук. – Ніжин: НДПІ, 1998. – 256 с.
4. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб. / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко. – К.: Т-во «Знання», К.О.О., 2003. – 411 с.
5. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори: У 2-х кн. Кн. 1 / За ред. Є.І. Коваленко; Упоряд., передм, прим. Є.І. Коваленко, І.М. Пінчук. – Київ: Либідь, 1997. – 345 с.
6. Таран О.М. До питання про методологічні засади дидактики С. Русової / О.М. Таран // Наук. записки Ніжинського держ. пед. ун-тету. Сер.: Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2001. - №2. – С. 151-156.
7. Фролова О. Поняття національного виховання у філософсько-освітньому вченні С. Русової / О.П. Фролова // Українознавство, 2006. – №3. – С. 123-127.